

Historik

Före 1943 uppsattes försvarsområdesstaber endast vid förstärkt försvarsberedskap eller mobilisering. Detta skedde inom vissa områden av Sverige 1914-1918.

Vid krigsutbrottet den 1 september 1939 förordnade Kungl. Maj:t om förstärkt försvarsberedskap. Enligt försvarsberedskapscirkuläret av den 10 februari 1939 innebar det att den förstärkta försvarsberedskapen trädde i kraft från och med den 3 september. Då uppsattes försvarsområdesstaberna enligt gällande mobiliseringsplaner.

Försvarsområdesbefälhavaren lydde under militärområdesbefälhavaren. Hans viktigaste uppgifter var att inom försvarsområdet ansvara för hemortsförsvarets krigsplanläggning, mobiliseringsförberedelser och utrustning. Inom försvarsområdet ansvarade han för bevakning av rikets gräns och kust, skydd mot sabotage och angrepp på viktiga skyddsföremål såsom kraftverk, broar, järnvägsknutpunkter och hamnar m m. De trupper som stod till hans förfogande härför var främst landstormens förband bestående av bevakningsförband samt luftförsvarsförband tillhörande luftvärnets hemortsluftvärn.

Delar av försvarsområdet kunde delas in i gräns- och kustskyddsområden. Dessa lydde direkt under försvarsområdesbefälhavaren. Förutom de lantmilitära försvarsområdena fanns även marina försvarsområden. Dessa kommer att behandlas senare.

Försvarsområdesbefälhavaren skulle vara en regementsofficer. Under sig hade han försvarsområdesstaben. Denna kunde enligt mobiliseringsplanerna vara av två slag: "större" eller "mindre". Den "mindre" bestod av 10 personer (inkl Fobef): 1 regementsofficer, 1 landstormskapten, 1 landstormsfurir, 1 menig, 1 intendent, 1 krigskassör, 1 bil- och motorcykelförare, 1 motorcykelordonnans och 2 expeditions- och skrivbiträden (exempelvis Hässleholms fo-stab).

Den "större" försvarsområdesstaben bestod av 28 personer: 2 regementsofficerare, 1 kapten, 1 landstormssubalternofficer, 1 landstormsfurir, 1 övrigt underbefäl, 3 meniga, 1 intendent, 1 krigskassör, 1 komissarie, 1 läkare, 1 läkarbiträde, 6 telefonister bestående av 1 landstormsfurir, 1 övrigt underbefäl och 4 meniga, 3 bil- och motorcykelförare, 1 motorcykelordonnans, 1 kock och 3 expeditions- och skrivbiträden (exempelvis Malmö fostab).

Enligt överste Lennart Bredbergs skrift Historien om ett försvarsområde (utgiven i ett extranummer av tidskriften Östgötarenadjären 1983), utvecklades stabernas organisation efterhand under kriget.²⁾

Tiden 1939-1943 präglades av flera förändringar av försvarsområdesgränserna. Detta berodde på att arméns krigsorganisation då genomgick förändringar. Vid krigsutbrottet var det 1937 års "provisorieorganisation" som gällde i väntan på att 1936 års försvarsbeslut skulle träda i kraft. Generellt sett var försvarsområdena då större än vad de blev efter den omorganisation som skedde våren 1940. Före 1940 var de i regel uppkallade efter sitt område, exempelvis Värmlands, Lapplands södra, Gamlebys och Dalarnas försvarsområden.

Våren 1940 infördes 1940 års krigsorganisation, även kallad 1940 års övergångsorganisation eller 1940 års landstormsorganisation, baserad på 1936 års försvarsbeslut. Den innebar att armén skulle omfatta en linjeorganisation, ett hemortsförsvär samt depåer för samtliga fredstruppförband. Landstormen omorganiserades vilket innebar att antalet försvars-

områden ökade. Man valde nu att kalla dem efter den ort där staben var förlagd, exempelvis Karlstads, Storumans, Västerviks, Falu och Mora försvarsområden.

Redan nästa år, 1941, infördes ånyo en ny krigsorganisation. Den innebar att även landstormen reorganiserades så att det blev 38 försvarsområden.³⁾

1942 års försvarsbeslut blev grundläggande för försvarsområdesorganisationen både i fred och krig samt för det territoriella försvaret i sin helhet för cirka 30 år framåt. Det genomfördes 1943 och innebar att hemortsförsvaret förstärktes och att försvarsområdesstaber även i fred uppsattes. Det var dels erfarenheterna från världskrigets krigsscen med tyska blixtkrigstaktiken, dels erfarenheterna av det egna lokalförsvarets brister under den förstärkta beredskapen, som låg till grund härför. I 1942 års betänkande påpekade man att den nya krigföringen kännetecknades bland annat av den plötslighet med vilken fientligheterna inleddes främst genom flygets och lufttruppernas hänsynslösa hemortsbekämpning för att bryta ned motståndarens försvarskraft. Betänkandets motivering är värt att återge i ett citat:

Ansvar i fred för de territoriella truppförbanden och deras utrustning har hittills påvilat infanteriregementsscheferna i egenskap av inskrivningsområdesbefälhavare, medan försvarsområdesorganisationen trätt i funktion först vid förstärkt försvarsberedskap eller mobilisering. Denna organisation kan emellertid icke längre betecknas såsom tillfredsställande och detta huvudsakligen av två skäl. Dels hava hemortsförsvarets anstalter och krigsmaterielutrustning liksom mobiliseringsförberedelserna för hemortsförsvaret efterhand antagit en sådan omfattning, att infanteriregementsscheferna icke lämpligen vidare kunna betungas med denna uppgift vid sidan av sin huvuduppgift och dels medför det nutida krigets natur att den territoriella försvarsorganisationen måste givas en högre grad av krigsberedskap. Redan i fred böra följaktligen de chefer vara tillsatta och stabsorgan organiserade, som vid krig skola leda hemortsförsvaret. Den vidgade kännedom om vederbörligt försvarsområdes geografiska förhållanden, civila administration, kommunikationer m m, som härigenom tillförsäkras den territoriella försvarsledningen, är ett viktigt led i krigsberedskapen, vars betydelse ytterligare ökats till följd av det stora antal permanenta försvarsanordningar och särskilda försvarsanstalter i övrigt, som under den gångna beredskapstiden tillkommit inom olika områden. (Betänkande med förslag till plan för organisationsarbetet inom försvarsväsendet, avgivet av 1941 års försvarsutredning den 12 januari 1942, sid 105).

Följande försvarsområden existerade efter att 1942 års försvarsbeslut var genomfört 1943 (SFS 1943:33):

	Förläggningssort för stab i fred
Fo 11 Malmö	Malmö
Fo 12 Ystads	Ystad
Fo 13 Hälsingborgs	Hälsingborg
Fo 14 Kristianstads	Kristianstad
Fo 15 Blekinge (marint)	Karlskrona
Fo 16 Växjö	Växjö

Fo 17	Jönköpings	Jönköping
Fo 18	Kalmar	Kalmar
Fo 21	Gävle	Gävle
Fo 22	Östersunds	Östersund
Fo 23	Härnösands	Härnösand
Fo 24	Hemsö (marint)	Härnösand
Fo 31	Halmstads	Halmstad
Fo 32	Göteborgs	Göteborg
Fo 33	Göteborgs skärgårds	Göteborg
Fo 34	Uddevalla	Uddevalla
Fo 35	Skövde	Skövde
Fo 41	Linköpings	Linköping
Fo 42	Norrköpings	Linköping
Fo 43	Strängnäs	Strängnäs
Fo 44	Stockholms	Stockholm
Fo 45	Norrtälje	Stockholm
Fo 46	Stockholms skärgårds (marint)	Vaxholm
Fo 47	Uppsala	Uppsala
Fo 51	Örebro	Örebro
Fo 52	Karlstads	Karlstad
Fo 53	Falu	Falun
Fo 54	Mora	Falun
Fo 61	Umeå	Umeå
Fo 62	Storumans	Umeå
Fo 63	Bodens	Boden
Fo 64	Luleå	Boden
Fo 65	Jokkmokks	Kiruna
Fo 66	Kiruna	Kiruna
Fo 67	Morjärvs	Kalix

Förutom nya försvarsområdesgränser fanns även andra nyheter i den militärterritoriella indelningen. Arméfördelnings- och militärområdestaberna, som tidigare varit åtskilda, sammanslogs till en militärbefälsstab under ledning av en militärbefälhavare. Ett nytt militärområde bildades av Örebro, Värmlands och Kopparbergs län. Detta berodde på den koncentrerings av trupper till Bergslagsområdet som skedde efter de tyska truppers invasion av Norge 1940. En del försvarsområden skulle i fred ha gemensam stab. Hur man löste detta under den förstärkta beredskapen var olika. Linköpings och Norrköpings försvarsområden, som i fred skulle ha gemensam stab, hade under beredskapen två staber, Stockholms och Norrtäljes försvarsområden, som också i fred skulle ha en gemensam stab, hade däremot under hela beredskapen en gemensam stab. Om man valde att ha delade staber, förekom benämningen krigsförsvarsområde, troligen för att markera att försvarsområdestaben i fredstid ej uppsattes. Det nya försvarsbeslutet innebar att landstormen upphörde.

Försvarsområdesbefälhavarnas uppgifter kan sammanfattas i följande sex punkter:

- 1) Planläggning av försvarsområdets försvar och användningen av de trupper och frivilliga försvarskrafter, som kunna stå till förfogande.
- 2) Samarbete med civila och militära myndigheter beträffande planläggningen av hemortsförsvar, utrymning, skogsbrand-skydd, luftskydd m m.
- 3) Tillsyn och vård av permanenta befästningsanläggningar, vissa byggnader m m.
- 4) Uppbörd och vård av vissa territoriella förbands- kust- och gränsförsvarsförbands, bevakningsförbands, luftförsvarsförbands m fl - utrustning och materiel.
- 5) Hemvärnets utrustning och utbildning.
- 6) Övrig frivillig utbildning.

(Försvarsområdesinstruktionen 1943, TL, A nr 45 och K. Maj:ts proposition 210, 1942, sidan 190)

För de marina försvarsområdena rådde följande förhållanden:

Före 1943 fanns dels de områden som stod under kommandanternas vid Vaxholms och Älvsborgs fästningars ansvar, dels de marina försvarsområdena (Stockholms skärgårds, Göteborgs skärgårds, Karlskrona fästnings och Hemsö fästnings) och slutligen ett kustartilleriförsvarsområde. 1941 års utredning konstaterade att denna brist i enhetlighet av organisationen ledde till förutom invecklade reglements- och andra föreskrifter, även andra avsevärda nackdelar, främst i form av olämpliga befälsförhållanden inom de marina försvarsområdena.⁴⁾

Till detta kom att infanteribefälhavaren som fanns i vissa fästningar och lydde under fästningkommandanten ansvarade för de lantmilitära trupperna inom försvarsområdet i vissa fall lydde under områdets militärområdesbefälhavare.

I Göteborgs skärgårds och Stockholms skärgårds marina försvarsområden gällde att chefen för Västkustens respektive Ostkustens marindistrikt ansvarade för försvarsområdets försvar och utövade såsom försvarsområdeschef befäl över samtliga marindistriktet tilldelade stridskrafter, härvid samverkande med militärområdesbefälhavaren. Kommandanten i fästningarna ansvarade för fästningens försvar, inbegripet spärrarna i havsbandet och övriga kustartilleristiska försvarsanordningar inom det marina försvarsområdet. Dessutom lydde de under marindistriktscheferna i operativa avseenden. Infanteribefälhavarna vid fästningarna kunde, enligt chefen för marindistriktets bestämmande, föra befälet över arméstridskrafter inom försvarsområdet som ej ingick i krigsbesättning.⁵⁾ Marindistriktscheferna hade så att säga blivit försvarsområdesbefälhavare av högre ordning.⁶⁾

Vid Gotlands kustartilleriförsvar, bildat den 1 oktober 1938, avdelades försvarsområdet av militär- områdesbefälhavaren på Gotland. Under försvarsberedskap, mobilisering och krig skulle chefen för Gotlands kustartilleriförsvar vara underställd militärområdesbefälhavaren på Gotland. Chefen för Gotlands marindistrikt ägde inga befogenheter över Gotlands kustartilleriförsvar.⁷⁾

För de övriga marina försvarsområdena, Karlskrona och Hemsö fästningar, gällde de generella bestämmelserna enligt Reglemente för Marinen del III 1938 och generalorder 1471 23/10 1939, att kommandanten - ansvarande för försvarsområdet - var underställd vederbörande marindistriktschef. I Karlskrona fästning utövades dock kommandantskapet av chefen för Sydkustens marindistrikt.⁸⁾

När 1942 års försvarsbeslut trädde i kraft 1943 innebar det att det skulle finnas fyra försvarsområden: Blekinge (fo 15), Hemsö (fo 24), Göteborgs skärgårds (fo 33) och Stockholms skärgårds försvarsområde (fo 44). Vid Blekinge och Stockholms skärgårds försvarsområden var det infanteribefälhavaren med stab som i princip ansvarade för den lantmilitära delen. Infanteribefälhavaren lydde under kustartilleriförsvarschefen, dock i vissa fall under militärbefälhavaren.⁹⁾

Försvarsområdesstabernas organisation under den förstärkta beredskapen utvecklades efterhand under kriget. Efter kriget fastställdes en krigsorganisation för försvarsområdesstab som till mönster anslöt till arméns övriga staber vad gäller sektionsindelning m m. ¹⁰⁾ 1945 organiserades försvarsområdesstaberna efter fredsorganisationen enligt 1942 års försvarsbeslut. Staben skulle minst bestå av:

- 1 försvarsområdesbefälhavare (pensionerad överstelöjtnant, som borde tillsättas i ålder 50-55 år och avgå vid 60)
- 1 stabschef (aktiv officer, en för varje krigsförsvarsområde)
- 1 hemvärnsofficer (pensionerad)
- 1 tygofficer (pensionerad)
- 1 intendent (pensionerad)
- 1 expeditiionsunderofficer (pensionerad)¹¹⁾

Beträffande fortifikationsförvaltningen ansåg utredningen att den eventuellt kunde kräva särskild befattningshavare. Annars påvilade det stabschefen ansvaret för denna förvaltning.

Försvarsområdesstabens principorganisation vid 1970-talet framgår av bilaga.

1946 förändrades försvarsområdesorganisationen något. En del försvarsområden upphörde och flera försvarsområden fick gemensamma staber (se SFS 1946:355). De kvarvarande staberna erhöll då utökad personalstyrka. De marina försvarsområdena integrerades med kustartilleriförsvaren. Enligt rullan för försvarsmakten fanns följande marina försvarsområdesmyndigheter 1947-1956: Blekinge kustartilleriförsvaret och Karlskrona försvarsområde, Göteborgs kustartilleriförsvaret och Göteborgs skärgårds försvarsområde, Hemsö kustartilleriförsvaret och Hemsö försvarsområde, Stockholms kustartilleriförsvaret och Vaxholms försvarsområde. Infanteribefälhavare fanns i Karlskrona och Vaxholm.

1953 skedde några få ändringar av försvarsområdesindelningen, se SFS 1953:317.

1956 upphörde skillnaden mellan lantmilitära och marina försvarsområden. Överbefälhavaren ansåg att endast en militärterritoriell indelning borde finnas till lands, den i militärområden och försvarsområden. I och med att de marina försvarsområdena upphörde, utgick infanteribefälhavaren med stab ur organisationen vid Blekinge kustartilleriförsvaret och Karlskrona försvarsområde 1957. Vid Stockholms kustartilleriförsvaret och Vaxholms försvarsområde hade detta redan skett 1955. Försvarsområdesstaberna för Karlskrona försvarsområde, Göteborgs och Bohus samt Hallands försvarsområden fortsatte att vara

integrerade med och ha gemensam stab med kustartilleriförsvaren Blekinge kustartilleriförsvär, Göteborgs kustartilleriförsvär respektive Stockholms kustartilleriförsvär.

Beträffande den ändrade försvarsområdesindelningen se SFS 1956:634.

I SFS 1966:483 skedde vissa förändringar av försvarsområdena.

Under första hälften av 1970-talet upphörde försvarsområdesstaberna som självständiga myndigheter i fredstid genom övergången till en ny organisation kallad OLLI (Organisation i lägre regional och lokal instans). Den innebar att ett förband inom försvarsområdet utsågs till försvarsområdesförband. Där integrerades försvarsområdets och förbandets stabs- och förvaltningsorgan. Chefen för försvarsområdesförbandet gavs de uppgifter som tidigare åvilat såväl försvarsområdesbefälhavaren som förbandschefen.

Motiven för omorganisationen var enligt propositionen (1974:135) att personalminskningar kunde möjliggöras och att personal inom fredsorganisationen, borde omfördelas till förmån för utbildningsverksamheten.

Övergången till OLLI skedde i tre etapper:

OLLI 1, den 1 juli 1973

upphörande fo-stab	blivande fo-förband
Södermanlands försvarsområde	Södermanlands regemente
Gävleborgs försvarsområde	Hälsinge regemente
Värmlands försvarsområde	Värmlands regemente
Kopparbergs försvarsområde	Dalregementet
Västerbottens försvarsområde	Västerbottens regemente

OLLI 2, den 1 juli 1974

Kalmar samt Växjö försvarsområde	Kronobergs regemente
Östersunds försvarsområde	Jämtlands fältjägarregemente
Härnösands försvarsområde	Västernorrlands regemente
Skövde försvarsområde	Skaraborgs regemente
Uppsala samt Västerås försvarsområde	Upplands signalregemente
Jönköpings försvarsområde	Norra Smålands regemente

OLLI 3, den 1 juli 1975

Malmö försvarsområde	Södra skånska regementet
Kristianstads försvarsområde	Norra skånska regementet
Hallands försvarsområde	Hallands regemente
Älvsborgs försvarsområde	Älvsborgs regemente
Stockholms försvarsområde	Livgardets dragoner
Linköpings försvarsområde	Livgrenadjärregementet
Örebro försvarsområde	Livregementets grenadjärer
Bodens försvarsområde	Bodens artilleriregemente
Kiruna försvarsområde	Lapplands regemente

Kalix försvarsområdesstab fortfor att vara en självständig myndighet.

Noter

- 1) Generalstabens f d hemliga arkiv; centralavdelningen, Andra avd A:21.
- 2) Bredberg, Lennart: Historien om ett försvarsområde: Östgöta-Grenadjären, extranummer 1983, Linköping, sidan 99.
- 3) Sveriges militära beredskap 1939-1945: red. C A Wangel, Stockholm 1982, sidan 298, denna del av A Cronenberg.
- 4) 1941 års försvarsutredning, SOU 1942:1, Betänkande med förslag till plan för organisationsarbetet inom försvarsväsendet, s 433.
- 5) Tjänstemeddelanden för sjöförsvaret (TS) BI nr 16/37 och BI nr 28/37.
- 6) Allan Cyrus: Kungliga Kustartilleriet 1902-1952, Stockholm 1952, sidan 239.
- 7) Cyrus, a a sidan 239.
- 8) Reglemente för marinen III A (RMIIIA) 1938.
- 9) Militärbefälsinstruktionen 1942, § 4, mom 2, (SFS 1942:988).
- 10) Bredberg, a a sidan 99.
- 11) 1941 års försvarsutredning sidan 108, och Bredberg, a a sidan 24.

Litteratur:

Bredberg, Lennart: Historien om ett försvarsområde; Östgöta-Grenadjären, extranummer 1983, Linköping.

Cyrus, Allan: Kungliga Kustartilleriet 1902-1952, Stockholm 1952.

Sveriges militära beredskap 1939-1945, red C A Wangel, Sthlm 1982.

Officiellt tryck:

1941 års försvarsutredning

1945 års försvarskommitté

Proposition 1942:210, 1947:130, 1974:135

Tryckta instruktioner:

Militärbefälsinstruktion 1942, SFS 1942:988

Försvarsområdesinstruktion 1943, TL A 45/43

Infanteribefälhavarinstruktion 1944, TL A 47/44

Kustartilleriförsvarsinstruktion 1944, TS AI 23/44

Instruktion för fobef 1968, TFG 680173

Nuvarande principorganisation för försvarsrådesstab i fred

